

Dues torres medievals berguedanes: la del Riu i Faia

X. SITJES

Al Berguedà s'han conservat poques torres medievals. Jo només sé les de Foix, Riu i Faia. N'hi devia haver hagut més, però, per ara, no n'he trobat restes, tot i que la toponímia en designa moltes altres, que no podem saber de segur si eren medievals o no, perquè, a més d'aquestes, se'n van construir més tard, especialment els s. XVI i XVII.

Abans de tot, he de precisar a què vull referir-me en parlar de torres. El mot s'aplica a aquelles construccions militars defensives, més altes que amples, inicialment de fusta (sense descartar la possibilitat que n'hi hagués hagut de pedra) i, més tard, d'aquest darrer material, solament, fora de les d'atac a muralles. Les de fusta van ser descobertes per Manuel Riu fa una colla d'anys, el qual les va atribuir a l'empenta reconqueridora de Lluís el Piadós, de cap a finals de s. VIII (1). Eren bastiments fets amb soques col·locades de costat, verticalment, i clavades a la codina. N'hi hagué força al Berguedà, segons els senyals que n'han quedat.

Quant a les que les substituïren, les de pedra, n'hi havia de dues menes: les unes formaven part d'un castell, ja com a torres de flanqueig de la muralla que envoltava la fortalesa, com les del castell de Guardiola, o formant part del mateix nucli central d'aquesta, com les del de l'Espunyola, i àdhuc constituint de vegades el seu únic element (torre-castell), com la de Montmajor, o aïllades, encara que properes a l'edifici principal, del qual venien a ser una avançadeta (torres albaranes), sense que n'hi hagi cap exemplar a la nostra comarca. L'altra classe de torres era constituïda per edificis de la mateixa forma, però completament separats dels castell i, en certa manera, independents d'ell quant a la defensa. Només a aquestes darreres vull referir-me en aquest article.

La distinció entre unes construccions i les altres, entre castells pròpiament dits i torres, era més jurídica que arquitectònica.



La torre de Riu, a Castellar del Riu. X. SITJES

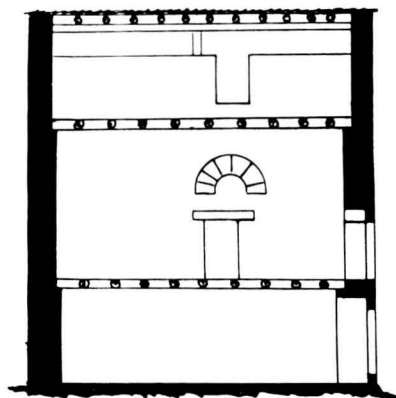
Efectivament, a l'Edat Mitjana el castell era el cap d'una demarcació territorial (terme o castellania) la defensa de la qual li era encarregada, i aquell era del domini de la "Postat" o poder sobirà, com ho eren les "roques", turons o llocs dominants de fàcil defensa i on se solien alçar

els castells (2), pel principi jurídic que l'accessori (l'edifici) es presumeix que és del domini de la cosa principal (el sòl) i la "Postat", el comte, sobirà de fet, n'encarregava la possessió als "vicaris" o llocatients seus, els quals, amb l'usurpació de funcions comtals que va implicar el feudalisme el s. XI, van passar a anomenar-se "senyors" del castell, com si en fossin el amos. Per això el castell tenia una funció pública: la defensa del seu terme i la protecció dels que hi habitaven, entre altres que no són del cas. En canvi, les torres eren de domini i utilitat exclusivament privats. Els particulars, aïllats o propietaris de terres lliures de vassallatge, també degueren sentir la necessitat de tenir un edifici que els oferís certes garanties de defensa contra possibles atacs, i alguns d'ells se'l construïren i l'anomenaren torre ("turris"), fotalesa o força ("fortitudo", "fortea") (3) i, excepcionalment, castell ("castrum" o "castellum") de tecnicisme jurídic, ja que ho tenia terme o demarcació territorial.

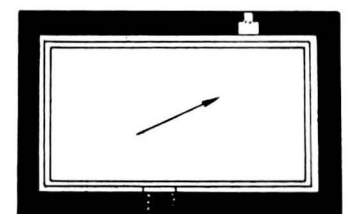
Com he dit al principi, d'aquestes torres o fortaleses sense terme, de simples particulars, en queden tres al Berguedà: les de Foix, Riu i Faia.

TORRE DEL RIU (Castellar del Riu)

1992



Interior de la cara sud-est



Primer pis

De la de Foix en parlaren a bastament, i en feren la descripció, acompanyada de plànols i alçats, Ramon i Jaume Corominas (4). Com que jo no hi podria afegir ni esmenar res, ací em referiré a les altres dues.

La torre del Riu

De les dues torres que hi ha a la pagesia del Riu, al terme de Castellar del mateix nom, l'una, la que és adossada a la casa, és medieval, probablement del s. XIII, mentre que l'altra, la que n'està separada, deu ser dels s. XVI-XVII.

L'antiga, que es la que ara interessa, té forma de prisma de base rectangular, d'uns 8,50 m de llarg per 5,40 d'ample, la diagonal de la qual segueix la línia nord-sud. L'alçada és d'uns 10 m. Aquest edifici és de planta molt regular, sense els guerxaments que trobem sovint en els edificis de l'Edat Mitjana, tant si són religiosos, militars o civils, sovint construïts de manera barroera. Està dividida en tres plantes: baixos, pis i golfes, separades per sostres d'empostissat sobre bigues que, tot i que els d'ara no són els originals, deuen ser igual que els primitius. Aquests sostres descansen sobre uns relleixos que hi ha als paraments interiors dels murs, els quals, així, van minvant de guix a cada planta, per dins. La teulada té el carener longitudinal.

Els murs, almenys per la part de fora, són de figura rectangular i mides, variables, però que podríem qualificar de mitjanes (d'uns 30 a 40 cm de llarg, per 15 o 20 d'alçada), més grossos a les cantonades, on són posats alternants de cap i ample.

En aquest bastiment hi ha moltes obertures d'èpoques diverses, que deuen correspondre a necessitats o conveniències dels que en foren els amos quan, després de deixar de ser un edifici isolat, se li van adossar altres edificacions i va caldre comunicar aquestes amb la torre. El portal original devia ser al primer pis, igual com solia fer-se en els castells; és a la cara sud-est i encara és visible per dins l'arçada interior, de mig punt, feta de dovelles de pedra picada, que tenen una llargada de 43 cm, és a dir, d'una mida intermitja entre les típiques del s. XII, curtes, i les gòtiques del XIV, molt llargues. Encara que també es adovellat i de mig punt l'arc del portal que hi ha als baixos, a la cara sud-oest, deu ser molt posterior a l'altre, de quan la torre ja havia perdut la seva finalitat defensiva. Aquest darrer, estret de

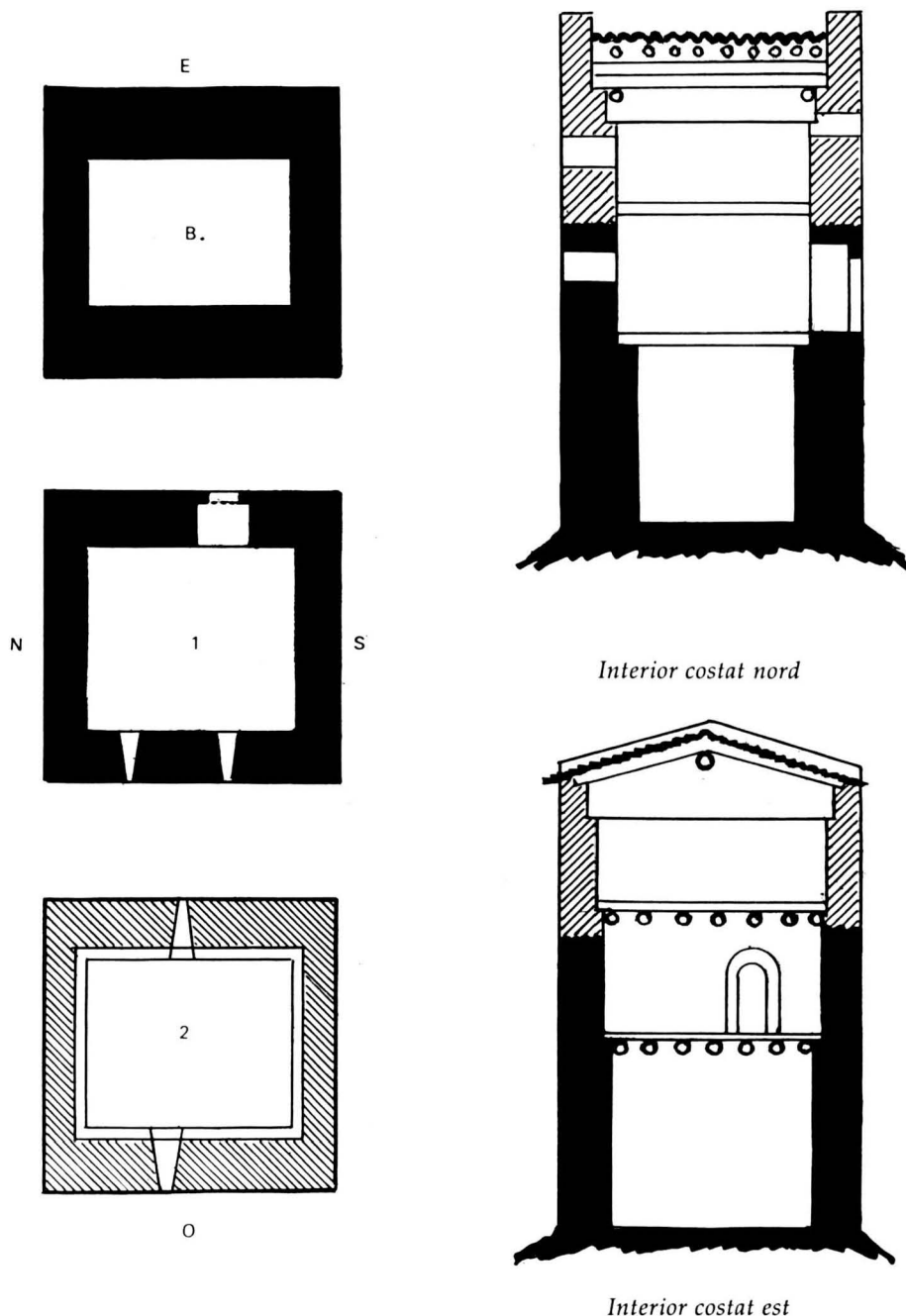
llum, devia tenir uns 60 cm d'amplada i devia ser situat uns quants metres més amunt de terra, circumstàncies, ambdues, que el feien apte per a dificultar la possible entrada de l'enemic, cosa que o té el dels baixos, d'una amplada de 130 cm.

De finestres antigues només se'n veuen dues a la cara nord-oest: una al primer pis, ara apareada, que té arc de mig punt, d'un adovellat de pedra picada molt semblant al del portal antic i amb una llum

de 40 cm; l'altra finestra es a tocar, gairebé, del ràfec de la teulada, i té l'arc apuntat. És possible que hi hagués hagut més finestres a les altres cares de la torre, però per dins no se'n veu cap més i, per fora, les construccions arrambades priven de comprovar-ho.

D'aquesta torre, situada en el terme del castell de Tersà (5), no conec documentació que en parli, per la qual cosa, la datació que dono del s. XIII, com aquell en

TORRE DE FAIA (Bagà)



què fou construïda és una mera hipòtesi basada en els seus elements constructius, però que crec que s'adiu bé amb una època d'inseguretat al Berguedà, consegüent a la desfeta càtara a Occitània, de la qual en tenim testimoniatge.

L'altra torre del Riu, la més moderna, la degueren bastir en temps del bandolerisme (s. XVI-XVII), perquè l'antiga, amb les edificacions que se li havien adjuntat, devia haver perdut les seves facultats defensives, i en aquelles centúries es devia tornar a sentir la necessitat d'un refugi amb poques possibilitats de ser violat, cosa que no devia oferir la casa de pagès que els amos del lloc tenien allà.

La torre de Faia

Més amunt de Bagà, seguint la vall del Bastareny, hi ha el lloc de Faia, topònim que ja apareix l'any 983, a l'acta de dotació del temple del monestir de St. Llorenç prop Bagà, en referir-se dues donacions "*in ipsa Faia*", nom que, al dir de Serra i Vilaró, era escrit indistintament "Fagia" o "Faia" el s. XIII, topònims que devien fer referència a la fageda que hi degué haver en aquelles muntanyes (6). Més endavant, el mateix autor retreu un document del 1255 on surt un Berenguer de Faia, cavaller i, l'any següent, Guillem Ramon de Faia, testimoni en un document atorgat per Galceran de Pinós a favor de l'arquebisbe de Tarragona i referent a uns heretges de Gósol (7). Aquesta família Faia era la senyora del lloc on ara hi ha la casa de pagès i la torre medieval que ens interessa.

Aquesta torre (8) s'alça sobre una petita protuberància rocosa, a pocs metres de la casa, i és més xica que la del Riu, perquè la seva planta, que és quadrada, fa la meitat que l'altra: els costats de la de Faia són iguals de llargs que els costats curts de la del Riu que, com he dit abans, té la planta rectangular. Quant a l'alçada, té una planta més, però, en mides, encara és una mica més baixa que l'altra, perquè fa uns 9,50 m. Els pisos són separats per trespols d'empostissat sobre bigues, que graviten sobre relleixos interiors de les parets, com a la del Riu. Els murs no tenen el mateix gruix: els de llevant i ponent són superiors als del nord i sud.

Mirant des de fora es veu que va ser construïda en dues etapes: en la primera baixos i primer pis, fins a una alçada de 5,30 m, en la qual les parets són de pedra calissa grisa, amb carreus trencats a cops



La torre de Faia, a Bagà.

X. SITGES

de maceta i en filades horitzontals, de pedres més grosses a les cantonades, on són posades de cap i ample. Més amunt, els paraments externs són de tosca, també tallada regularment en carreus rectangulars. Al cim, les parets est i oest fan pinyó i sobrepassen uns 30 cm la teulada, a fi de protegir-la de ventades, com es feia en moltes esglésies.

El sobrealçat de la torre es degué emprendre, probablement, després d'haver-se-li arrambat, en temps considerats segurs, un altre edifici, que li devia restar facultats defensives, però que en succeir alguna altra temporada perillosa va aconsellar alçar la torre per sobre de les construccions adjacents. D'aquesta segona etapa és el segon pis i la golfa.

La planta baixa no tenia portal, perquè el que hi ha ara és modern. El portal primitiu era a la paret de llevant i a l'alçada del primer pis, com s'acostumava a fer en edificis de caràcter defensiu, i és baix i estret, ja que fa 163 x 50 cm, i això per dificultar l'accés a indesitjables. Té arc adovellat, de mig punt. A la paret oposada hi ha dues xiques espitlleres, inaptes per a sageteres, perquè tenen l'ampit horitzontal i són obertes en un mur que fa 80 cm de gruix, per la qual cosa des de dins ni tan sols es veuen els voltants propers a la torre: eren meres obertures d'observació per a llunyania i, encara, de camp visual molt reduït, o bé obertures de mera ventilació. A la segona planta

alta hi ha altres dues espitlleres del mateix tipus, una a llevant i l'altra a ponent. No es pot descartar l'existència anterior d'altres obertures a la paret sud, en els llocs del primer i segon pis on ara hi ha finestres de temps molt posterior a la construcció del bastiment.

Pel tipus de tallat de la pedra i les dovelles del portalet, de factura tan semblant a les esglésies berguedanes de finals de l'època és de la mateixa època de la del Riu, o sigui, del s. XIII, i la seva construcció fou deguda, també, a la necessitat d'evitar disgustos per part de bandolers o fugitius de la repressió francesa contra els càtars occitans.

NOTES

1. RIU, Manuel "Probables huellas de los primeros castillos de la Cataluña carolingia" *San Jorge*, núm. 47, Barcelona, Dip. Provincial, 1962.
2. V. usatge *Rochas* (núm. 72 del text antic, 73 de l'edició oficial), a *Usatges de Barcelona i Commemoracions* de Pere Albert, Barcelona, 1933, edit. Barcino, p. 91 i 225.
3. La distinció entre castell i fortalesa (torre) queda clara en les *Costumes de Catalunya entre senyors i vassalls*, en aquella on Pere Albert parla "*Que'ls aloers sien tenguts defendre sos castells et els habitants de les cases en les quals an alou*" (idem, idem, p. 156).
4. COROMINAS CAMP, Ramon i COROMINAS CAMP, Jaume. "La torre de Foix", *L'EROL*, núm. 21, Berga, 1987.
5. Probable sinònim de Castellar del Riu, era desconegut amb el nom de Tersà fins que en va parlar SANTANDREU, M. Dolors, a "Els castells del Berguedà en un document de 1309", Berga, 1982, Centre d'Estudis Berguedans, 1. Com a Castellar sí que era conegut, entre altres coses, per haver estat propi del trobador Guillem de Berguedà. El que no sé és si el mateix que un "castell d'Estela", que vaig veure anomenat en un document del qual se m'ha extraviat la fitxa.
6. SERRA VILARÓ, Joan. *Baronies de Pinós i Mataplana investigació als seus arxius*. Barcelona, 1930-1947, edit. Balmes, p. 89-91, 208.
7. Idem, p. 335.
8. D'aquesta torre n'havia parlat CATALÀ, Pere, a *Els castells catalans*, V, 1976, EDIT. Rafael Dalmau, p. 984-986, qui en donà notes històriques tretes de Serra Vilaró, i BURON, Vicenç a *Castells romànics catalans*. Guia, Barcelona, 1989, edi. Mancús, p. 108, que en féu una breu descripció.